

TÁRSADALOMTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK TÓTH ZOLTÁN EMLÉKÉRE

SZERKESZTETTE: HORVÁTH ZITA ÉS RADA JÁNOS

MISKOLCI EGYETEMI KIADÓ • 2017

TARTALOM

Gászbeszéd (elhangzott 2015. április 7-én, Tóth Zoltán történész temetésén)	9
<i>Horváth Gergely Krisztián</i> : A „torlódott szerkezettől” a „zsilipelésig”: Történelemszemlélet és fogalomhasználat Tóth Zoltán életművében.....	13
<i>Mate Eichenseher</i> : Az áram és a társadalom: Egy kultúratudományi kísérlet	35
<i>Gyáni Gábor</i> : A család története és a történészek	51
<i>Faragó Tamás</i> : Kísérlet a Kárpát-medence 18. század végi felekezeti szerkezetének új rekonstrukciójára	58
<i>Tóth Árpád</i> : A felsőbb szintű oktatás mint felekezeti műveltség: Nemes és polgárcsaládok fiai a pozsonyi evangélikus líceumban.....	83
<i>Gyulai Éva</i> : Egy új foglalkozás a 18. században: a „tisztiorvos”: Borsod vármegye főorvosai (175–1850): Trangus Illés, Domby Sámuel, Benkő Sámuel, Szathmári József, Katona Mihály.....	95
<i>Watanabe Akiko</i> : Társadalmi határvonalak átlépői és átléptetői: Az áttérési válás módszerének intézményesülése az unitárius egyházban.....	114
<i>Rada János</i> : Identitáselemek és identitásproblémák egy katolikus pap naplójában a dualizmus idején	128
<i>Csanády András</i> : Szekszárd iparosítása.....	149
<i>Czoch Gábor</i> : Nemzetfelfogások a városi kérdés reformkori vitáiban	168
<i>Halmos Károly</i> : A csődök társadalma.....	177
<i>Tóth Ágnes</i> : Profán tízparancsolat, Kalifornia, 1849.....	186
<i>Csíki Tamás</i> : Egy nemzetközi hírű kalandor Borsod vármegyéből: Berzeviczy György emlékiratai.....	204
<i>Ö. Kovács József</i> : Egy borsodi dacos ember 1945. évi birtoktörténetéről.....	215
<i>Filep Antal</i> : Az építőkultúránk „középmagyar” típusa: A hagyományos népi vagy közkultúra regionális sajátosságainak történeti háttere	225
<i>Kövér György</i> : Szerkezet és szellem a <i>Magyar Művelődéstörténet</i> ben	247

<i>Deák Ágnes</i> : „...Mindenkor mindent nemzetiség kérdésévé tesznek”: Helyhatósági választások etnikai, felekezeti és nemzetiségi választó vonalak erőterében (1867)	273
<i>Vörös Boldizsár</i> : „Új, boldogabb korszak következik reánk”: Utópisztikus jövő-elképzelések a Magyarországi Tanácsköztársaságban	293
<i>Árpád Klimó</i> : The Victims of Mass Violence and the End of the Communist Regime in Hungary	304
<i>Juliane Brandt</i> : Konceptió és realitás: A (Buda)Pesti Protestáns Árvaegylet által gondozott gyermekek későbbi útjai (1859–1914).....	329
Tóth Zoltán publikációs listája	343

**„ÚJ, BOLDOGABB KORSZAK KÖVETKEZIK REÁNK”:
UTÓPISZTIKUS JÖVŐELKÉPZELÉSEK
A MAGYARORSZÁGI TANÁCSKÖZTÁRSASÁGBAN**

Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság idején nem egy utópia-leírás¹ került forgalomba – ám ezek egy része már a diktatúra előtt is megjelent mű újradíktálásában volt. Így például a szociáldemokrata August Bebel 1891-es, *A nő és a szocializmus* című munkájában, amelyet a Magyarországi Szocialista Párt Könyvkiadó-hivatala adott közre,² vagy Nyikolaj Ivanovics Buharinnek *A kommunisták (bolsevikiek) programja* című könyvében; ez a Szocializmus Állami Propagandája gondozásában látott napvilágot.³ E hivatalos jellegűeknek számító kiadványok mellett azonban megjelenhetett olyan utópisztikus jövő-leírás is, amelyet nem az új rendszer valamelyik fontos szervezete, testülete tett közzé. Podach Erich Frigyes⁴ és Vértess Sándor (?)⁵ *A társadalmi fejlődés iránya. A kommunizmus gyakorlati kivételének kérdése* című munkájának immár 3. kiadását Lantos A. könyvesboltja bocsátotta közre,⁶ ám az ekkor közoktatásügyi népbiztos-helyettesi pozíciót betöltő Lukács György 1919. április 1-jei keltezésű *Előszavával*. Írásának elején a politikus ezt állította a műről: „Hogyha nem egy dolog benne – mint a szerzői a legvilágosabban tudják – már csak a történelmi dokumentum jellegével bir, mégsem értéktelen dolog most való megjelenése. Mert ez a kis füzet érdekes dokumentuma a magyar kommunista mozgalom rövid, de eseményteljes és szép történetének. [...] E füzet írói nem vettek részt a kommunista-párt mozgalmaiban és írásuk sem lép fel azzal az igénnyel, hogy

¹ Az utópiákról lásd például: KUCZKA–SZERDAHELYI 1994a, 252–253; KUCZKA–SZERDAHELYI 1994b, 253–254; VOBKAMP 2002, 1931–1951.

² BEBEL 1919.

³ BUCHARIN 1919. A Szocializmus Állami Propagandájáról lásd például: SZABÓ 2013, 119–121.

⁴ Podach Erich Frigyesről lásd például: MESTERHÁZI 1987, 402.

⁵ A „Vértess” vezetéknev valószínűleg Vértess Sándoré, lásd erről: MESTERHÁZI 1987, 402.

⁶ A munka 1. kiadása tanulmányként jelent meg a *Huszadik Század* 1919. évi 1–2. (január–februári) számában, a következő szerkesztőségi jegyzettel: „Leghelyesebbnek találtuk, hogy a most oly nagy érdeklődés központjában álló kommunista mozgalom elveinek ismertetését oly szerzőkre bizzuk, akik e mozgalommal szemben szimpátiát éreznek. – Szerk.” PODACH–VÉRTES 1919a, 1. A mű szövege változatlanul látott napvilágot a 2. és ezekhez képest kisebb, az ábrázolás leglényesebb elemeit nem érintő változtatásokkal a 3. kiadásban. (A 2. kiadás a *Huszadik Század* könyvtára sorozatban került forgalomba.) Ugyanakkor, míg a folyóiratbeli közlésnél *A társadalmi fejlődés iránya* címet szedték nagyobb betűkkel, *A kommunizmus gyakorlati kivételének kérdése* alcímet ehhez képest kisebbekkel, de vastagon, a füzetkiadásoknál ez megváltozott: ezeknél a korábbi főcímet szedték kisebb betűkkel, az alcímet pedig nagyobbakkal, ami jól jelezte, hogy ekkor már a kommunizmus gyakorlati megvalósításának problémájára helyezték a hangsúlyt a munka közreadói. Lásd: PODACH–VÉRTES 1919b; PODACH–VÉRTES 1919c. A 3. kiadás borítójának egyik változatán pedig a különféle elemek, így a feliratok is vörös színnel nyomtatottak, ezáltal is kifejezésre juttatva a mű forradalmi tartalmát, lásd az MTA BTK Történettudományi Intézete könyvtárában lévő 105.564 jelzetű példányt! Lásd még ehhez: ARADI 1974, 255–256. – A korabeli szövegeket egykorú helyesírással közlöm, a kurziválások az idézetekben az eredeti kiemeléseknek felelnek meg.

a párt hivatalos álláspontját képviselik [így!].⁷⁷ A Podach és Vértes munkájában megjelenített jövőképről pedig Lukács ezt írta: „Hogy az előttünk a valóságban felépülő proletárállam mennyire fog megfelelni azoknak az előrelátásoknak, melyek e füzet szerzői előtt lebegtek, azt a jövő fogja eldönteni.”⁷⁸ Mivel e mű a jövőendőbeli kommunista rendszer részletekbe menő ábrázolását tartalmazza, az előszó írójának e kijelentése azt jelzi, hogy a hivatalos jellegűnek tekinthető munkákban, így a Buharin-féle programban foglaltak ellenére is, a Tanácsköztársaság korántsem minden irányítója – jelen esetben: még az általában legképzettebbek egyike sem – rendelkezett ekkor valamiféle kimunkált jövőképpel.⁹ Ha ugyanis Lukácsnak lett volna egyfajta víziója a kommunizmusról, összevethette volna azzal a Podach–Vértes-ábrázolást, és ezáltal eldönthette volna: e leírás mely elemeit tekinti olyanoknak, amelyek a jövőben biztosan megvalósulnak.

A szerzőpáros művében már az I. főrésznek *A kommunista társadalom képe* a címe. Írói azt állítják, hogy a „kommunista társadalomnak legfontosabb jellemzője a szükségletre való termelés”.¹⁰ A kommunizmus „átveszi a kapitalizmus alatt kifejelesztett eszközöket, hogy többet termeljen velük, hogy mindenkinek több jusson. [...] A legfontosabb szükségleti cikkből, az élelemből az új világ annyit termel, amennyire szüksége lesz, ruhából, lakásból, kulturából és végül fényűzésből annyit, amennyi a fölös munkaerőből kikelik.”¹¹ A szerzők szerint ekkor a termelés és a fogyasztás legfőbb irányítója a statisztikai hivatal, amely a szükségleteket és a termelőeszközöket nyilvántartja. A termelés menetét az üzemekben a termelők irányítják, a termék minőségét azonban a vezetésben a fogyasztók ellenőrzik. Az új világban a termelés rendkívüli mértékben fokozódni fog, többek között azért is, mert „termelni fognak a nők, kik a mindent házhoz szállító fogyasztási szövetkezetek, gépekkel felszerelt közös konyhák, központi fűtések, liftek és vacuum cleanerek által a legtöbb házi cselédmunkától fölszabadulnak”.¹² A kommunizmusban a közigazgatás és a bíraskodás munkáját nem hivatásos személyek végzik, hanem a termelők, bizonyos külön időben. Az egészségügyi ellátás magas színvonalú lesz. A fiatalok nevelésük, oktatásuk során rendkívül széles körű műveltségre fognak szert tenni. Az új világban a család intézménye megmarad, ám a házasságok nem az anyagi szempontok, hanem szerelmi vonzódás nyomán fognak kötteni. A kommunizmus új erkölcsi felfogása szerint minden cselekedet szabad és erkölcsös, amellyel a társadalomnak használ a tagja, és minden olyan tilos, amellyel árt annak.¹³

A füzet II. főrészének címe *Az átmenet*, ennek 1. részfejezete a proletárdiktatúra rendszerét mutatja be.¹⁴ A 2. részfejezet a diktatúra lebontását tárgyalja. A szerzőpáros szerint az idők során „A társadalom hamarosan megérti az új világot, mert a nagy több-

⁷⁷ LUKÁCS 1919, 5–6.

⁷⁸ LUKÁCS 1919, 6.

⁹ Lásd ehhez: LUKÁCS 1989, 144–147.

¹⁰ PODACH–VÉRTES 1919c, 10.

¹¹ PODACH–VÉRTES 1919c, 10.

¹² PODACH–VÉRTES 1919c, 10–11.

¹³ PODACH–VÉRTES 1919c, 15–21.

¹⁴ PODACH–VÉRTES 1919c, 21–23.

ség már nyert vele. [...] Az új rendnek már több a konzervatívje, mint az ellenforradalmárja. A nyomás enged; a diktatúrát fokozatosan leválthatja a demokrácia, melyre rábízhatjuk, hogy folytatni akarja-e az államkommunizmus felé, vagy ha úgy tetszik, visszacsínálhatja az elmúltat.”¹⁵ A 3. részfejezet a diktatúra enyhítésével,¹⁶ a füzet III. főrésze pedig az aktuális problémák megoldásával foglalkozik.¹⁷

Míg a Podach–Vértes-munkához készített előszavában Lukács határozottan rámutatott arra, hogy a szerzőpáros által leírtak nem tekinthetők a párt hivatalos álláspontjának, a diktatúra hivatalos jellegű szövegei voltak azok a Közoktatásügyi Népbiztosság kiadásában megjelenő *Néptanítók Lapja* című folyóirat számainak mellékleteiként közrebocsátott egyetemes és a magyar történelmet bemutató leckék, amelyek alapján a tanároknak tanítaniuk kellett: erre a közoktatásügyi népbiztos május 13-ai rendelete kötelezte őket.¹⁸ A *Bevezető leckék a történelem tanításához* című, az elemi, a polgári iskolák és a középiskolák alsó osztályai diákjainak szánt anyagban ugyanakkor nemcsak a múlt, hanem a jövő ábrázolása is helyet kapott. Szerzője, Bresztovszky Vilma¹⁹ azt írta, hogy „Most már a berendezkedés első hetei után a nagy társadalmi kérdés: a köztulajdonná váló termelőeszközökkel meginduló új, kommunista termelő rendszer végleges kialakulása következik. Az átmenet korszaka persze nehézségekkel jár, a gazdagok *talán* ellen fognak állni, a hiányzó anyagot, a háború okozta szegénységet és rendetlenséget *azonnal* helyrehozni lehetetlenség. De amint sikerül a szocializálás nyugodt és békés keresztülvitele, az átmeneti idők szenvedései után új, boldogabb korszak következik reánk. Nem lesz többé dusálkodó [így!] gazdag és éhező szegény, mert a közös munka eredményéből mindenkinek egyaránt jut; megszűnik a társadalmi osztályellentét. Nem lesznek rablók és tolvajok, mert ha nem lesz hasznuk belőle, nem veszik el más vagyonát az emberek. Nem lesz többé nyomor és bűn a földön, de nem lesznek szegény műveletlen emberek sem, mert a kommunista társadalomnak szüksége lesz minden egyes emberének minden képességére. Az új társadalmi rend egységes iskolákban egyformán óhajt kiképeztetni művelt emberré minden gyermeket. [...] mindenki a képességeinek megfelelő pályára kerül és így mindenki meg fogja találni a neki megfelelő helyet, ahol erőit legjobban érvényesítheti a jövő társadalomban, minden embertestvérünk közös hasznára”²⁰

A *Néptanítók Lapjában*, a május 8–július 24-ei számok hasábjain látott napvilágot Zsigány Zoltán, tanár, a lap szerkesztője²¹ *Rasx Ali ben Ibrahim agának hivatalos jelentése, melyben az abisszíniai Negusz Nagasxt kormányzójának, Rasx Mikael ben Meneliknek beszámol európai tanulmányútjáról* című, a fantasztikus útleírás műfaji konvencióival megalkotott, nyolcrészes,

¹⁵ PODACH–VÉRTES 1919c, 23–25.

¹⁶ PODACH–VÉRTES 1919c, 25–26.

¹⁷ PODACH–VÉRTES 1919c, 27–32.

¹⁸ Lásd ezekről például: UNGER 1979, 69–80, 289–291; VÖRÖS 2001, 187–199.

¹⁹ Bresztovszky Vilmaival kapcsolatban lásd például: PSzL 694. f. 267. ő. e.

²⁰ BRESZTOVSKY 1919, VII.

²¹ Zigány Zoltánról lásd például: BIHARI 1964, 1040–1056; SIMON 1964, 861–863.

utópisztikus államregénye.²² E műben az aga utazást tesz 2020-ban az immár a kommunizmusban létező Magyarországon: ennek során tanulmányozza az itteni emberek mindennapi életét, a gazdasági, a társadalmi viszonyokat, a különféle oktatási, nevelési intézményeket, tudományos kutatásokat. Megfigyeléseit, tapasztalatait az utazó a következőképpen összegezte: „Általában azzal jellemezhetem legjobban ezt a nagyon kifejlődött, pompás magyar kommunizmust, hogy abban *a normális ember tömegéletének igazi érdekei* – az anyagiak és szellemiek egyaránt – diktálják az állami teendőket. Az *Ember* él itt a nyomortól és tudatlanságtól megtisztított szabadság birodalmában és jövődjéje a fejlődésnek gyönyörű s végtelen horizontjait mutatja.”²³

Az aga megítélése szerint a kommunizmus gazdasági-társadalmi viszonyainak meghonosításánál és meggyökereztetésénél fontos szerepe volt és van a belátásnak és a beláttatásnak: a társadalom mind több tagja ismerte és ismeri fel az új rend különféle elemeinek a korábbiakhoz képest számukra is előnyösebb voltát – ebben pedig nagy szerep jutott a fiatalok kötelező iskolai nevelésének-oktatásának. Erről az utazó összefoglalóan így írt: „Úgy tűnik fel előttem a kommunizmus iskolai életprogramja, hogy az állam ezekkel a népiskolákkal kivette a gyermekeket a régi család konzervatív élet körülményei [így!] közül és behelyezte egy magasabbrendű életforma keretei közé. [...] Elkényeztette őket az iskola intézményeivel, beléjük nevelte, második természetüké erősítette a jobb, az igényesebb életakarást, úgy, hogy az iskolán kívül, otthon s a társadalomban sem maradhattak meg a régi élet keretei között. Én úgy látom, hogy a népoktatásnak ez a kommunista rendszere volt az európai átalakulásnak a legforradalmibb cselekedete. Az iskola minden gyermeket egy-egy kis lázadóvá nevelt, aki az iskolai élet magasabbrendűségét hazavitte magával a családi otthonba s elégedetlenkedéseivel kikezdte a tisztátalanság, izléstelenség és okszerűtlenség régi megszokottságát. Meg vagyok róla győződve, hogy a régi kapitalista termelés produktivitásának elégtelensége csak ezzel az iskolai forradalommal párosulva formálhatta át ilyen rövid, alig száz évig tartó idő alatt ennyire gyökeresen ezt az országot.”²⁴ Az új rendszer kialakításában és fenntartásában a nevelés-oktatás jelentőségét jól mutatja, hogy az „úti beszámoló” egészének körülbelül egyharmada foglalkozik azzal: a szerzője ezt tárgyalja a legrészletesebben a magyarországi élet különféle jelenségei közül. Ezzel kapcsolatban az utazó ír a kommunista morálról is: e szerint az egyén önként alárendeli tetteit a faj: az emberiség moráljának, az egyén érdeke és boldogulása azonban harmonikus a faj életérdekeivel, s a helyes cselekvés sohasem állíthatja egymással szembe a fajnak és az egyénnek az érdekeit.²⁵

A kommunista kormány mezőgazdaság-politikájában a kívánatos modell az állami nagyüzemi gazdálkodás, ám a parasztok egy része még ragaszkodik saját birtokaihoz: ők az állam által irányított termelőszövetkezetekbe szervezetterten dolgoznak. Az aga „jelen-

²² Zigány műve a *Néptanítók Lapja* 1919. május 8-ai, május 15-ei, május 22-ei, június 5-ei, június 19-ei, június 26-ai, július 10-ei és július 24-ei számában jelent meg.

²³ ZIGÁNY 1919f, 6.

²⁴ ZIGÁNY 1919c, 7.

²⁵ ZIGÁNY 1919e, 6.

tés”-éből azonban kiderül: e parasztok, az egymást követő nemzedékekben fokozatosan belátják az állami nagyüzemek magasabbrendűségét, így várható, hogy a kisbirtokok hamarosan el fognak tűnni „a kollektívizmus országából”.²⁶ Mind a mezőgazdaság, mind az ipar kitűnő szervezethez, igen magas szintű technikát alkalmazva működik. Az emberek jelentős része közös háztartásban él: kifejezetten erre a célra épített házakban, ahol megkapják ételeiket, alkalmazottak takarítják lakásaikat. A kommunista társadalomban nincsen gazdag és szegény: általános a jólét, ami egyes emberek egészségi állapotára, testfelépítésére is pozitív hatással van.²⁷

Mind a Podach–Vértes-szerzőpáros füzeté, mind Bresztovszky Vilma tananyag-részlete, mind Zigány műve időutópiák, amelyek fokozatosan kialakuló, a korábbiaknál jobb világot jelenítenek meg két, egymással összefüggő eljárással. Egyrészt új, pozitívumokként ábrázolt mozzanatok: a jólét, a műveltség leírásával, másrészt a negatívumok hiányának ismertetésével: így például nem lesz szegénység. Mindhárom munkában az azokban bemutatott új világ létrejötténél fontos szerepük van a gazdasági tényezőknek; Zigány utópiájában ezek mellett az iskolai nevelésnek-oktatásnak is. Ugyanakkor különbségek figyelhetők meg a három műnél a kommunista rendszerek térbeli kiterjedésének megjelenítésénél: a szerzőpáros azt jelzi olvasóinak, hogy az új rendszer (egyelőre) nem fog kiterjedni az egész világra;²⁸ Bresztovszky leckéjében viszont „a földön” megjelölés annak világméretű megvalósulását jövődöli félreérthetetlenül.²⁹ Zigány államregényéből az derül ki, hogy 2020-ra a kommunizmus még nem diadalmaskodott az egész földkerekségen, így Abesszíniában sem, ahonnan az utazó aga Európába érkezett. Ez az ábrázolás pedig lehetőséget nyújtott a szerzőnek arra, hogy a még nem kommunista rendszerű, „elmaradottabb” ország viszonyainak leírásaival, az ellentétek alkalmazásával, még jobban hangsúlyozhatta az új világ pozitívumait.³⁰ A három munkában olvasható jövőképekben eltérések fedezhetők fel a kommunizmus létrejöttének és fennmaradásának leírásainál is: Podach és Vértes szerint azáltal, hogy a társadalom többsége nyer a proletárdiktatúrával, és elfogadja azt, a közösség demokratikus módon

²⁶ ZIGÁNY 1919a, 5.

²⁷ ZIGÁNY 1919a, 4–6; ZIGÁNY 1919b, 4–7.

²⁸ PODACH–VÉRTES 1919c, 28–30.

²⁹ Lásd erről e munkám 20. jegyzetét és a hozzá kapcsolódó főszövegrészt!

³⁰ Ez összefüggött Zigány azon nézeteivel, amelyeket a *Néptanítók Lapja* 1919. június 26-ai számának *A propaganda* című vezércikkében fejtegetett, így buzdítva a tanítókat: „Sarkalatos elvként tartjuk szemünk előtt állandóan azt, hogy a letűnt korszak iránti szeretetet, a kegyetes hagyományokat irtjuk ki a nép lelkéből s ébresszük fel ezek helyett a jövődö életforma iránti vágyakozást. Az érzelmekre és a fantáziára támaszkodjunk; az értelmi felvilágosításnak magábanvéve igen csekély hatása van a nagy tömegekre. A kapitalista gazdasági rendnek s az osztályuralomnak igazságtalanságait s a méltánytalan szenvedéseket idézzük fel a múltból és ezzel a szomorú, megható hangulattal állítjuk szembe a nép fantáziája elé [így!] a kommunizmus reménységeit: a gazdagabb, egészségesebb, műveltebb, egyszerűbb és jobb és szebb életet. [...] Nekünk tapintatra, művészetre, valóságos poézisre van szükségünk, hogy az új igazságokat elfogadjassuk és megszerettessük a tömegekkel. [...] A kommunizmus olyan szép és jó életforma, hogy azt felesleges erőszakolni, mert hiszen nagyon meg lehet azt szeretetni.” ZIGÁNY 1919d, 2.

dönthet arról: akarja-e a kommunizmus létrehozását;³¹ Bresztovszky írásában bár foglalkozott a nehézségekkel, de az ideális rendszer világméretű győzelmét jövendölte, mégpedig mint az emberi történelem utolsó fázisát: az olvasók számára ezt félreérthetetlenül jelezte az, hogy vele végződik a lecke.³² Zigány művéből levonható az a következtetés, hogy a kommunizmus magasabbrendűségét minden korábbi társadalmi-politikai rendszerhez képest előbb-utóbb be fogják látni az emberek, ami elő fogja segíteni elterjedését az egész világon.

E három munka különféle műfajú alkotás: a Podach–Vértes-szerzőpáros írása egyfajta politikai értekezés, Bresztovszky szövege iskolai tananyag, Zigányé regény. Ettől nem függetlenül, különböznek abban is, hogy mennyiben tekinthetők a Magyarországi Tanácsköztársaság hivatalos jellegű megnyilatkozásainak. *A társadalmi fejlődés irányához* írott előszavában Lukács György népbiztos-helyettes határozottan rámutatott arra, hogy a mű nem a párt álláspontjának megjelenítője; a tananyag tanítását viszont közoktatásügyi népbiztosi rendelet tette kötelezővé az oktatóknak, így e leírás hivatalos jellegűnek számít. A regény esetében pedig a szerző személye, diktatúrabeli pozíciója: a folyóirat szerkesztője; a kiadvány jellege: a Közoktatásügyi Népbiztosság lapja; a munka terjedelme: 8 részes, jól mutatják jelentőségét, és jelzik azt, hogy, ha minden részletében nyilvánvalóan nem is, de leglényegesebb elemeit tekintve egy olyan jövőképet vetít olvasói elé, amely összhangban van a Tanácsköztársaság irányítóinak elgondolásaival. E jövőképek megalkotásánál, egyes összetevőiknek a többihez képest részletesebb bemutatásánál a szerzőket nyilvánvalóan befolyásolta az is, hogy milyen közönségnek szánták, hol jelentették meg írásukat. Bresztovszky leckéjében a kommunizmust ábrázoló szövegrésznek körülbelül a fele az új nemzedékek oktatásával, képzésével foglalkozik, aminek tananyagbeli funkciója az lehetett, hogy az ideális rendszert valamiképpen „közel hozza” az iskolásokhoz, felfoghatóvá tegye számukra a nekik is ismerős tanulási mozzanatok leírásával. Zigány pedig éppen a tanároknak kiadott lapban tárgyalta különös részletességgel a kommunizmus nevelési, oktatási rendszerét, félreérthetetlenül téve a „jelentés” pedagógus olvasói számára, hogy a diktatúra közvélemény-formálói mekkora fontosságot tulajdonítanak azoknak az új rendszer fenntartásában.

Ilyen jövőképek azonban kevésbé részletes megjelenítéssel is napvilágot láttak a Magyarországi Tanácsköztársaság időszakában. Így például a Közoktatásügyi Népbiztosság kiadásában megjelent, *A nép uralkodik! Mit várhatunk a proletár diktatúrától?* című rölpap szövegének végén a kialakuló ideális világrendről a következőket lehet olvasni: „Hozza a proletárdiktatúra az örök békét, a népek testvéri együttélését, ha ezen az utolsó nagy harcon, mely a világ megváltásáért folyik, dicsőségesen túl leszünk

Mit hoz a proletárdiktatúra? Ha kérdik, mondjátok ezt:

Hozza az életet, a javítások özönét, egy új és boldog életnek minden jóltételét. *A mi jólétet a gazdagság, örömet a műveltség, egészséget a tisztaság, lelki derűtséget a szabadság adhat: –*

³¹ Lásd erről e munkám 15. jegyzetét és a hozzá kapcsolódó főszövegrészt!

³² Lásd erről e munkám 20. jegyzetét és a hozzá kapcsolódó főszövegrészt! Lásd ehhez még: ELIADE 2014, 149.

*évezredes rabszolgasorsunk után azt bozra nekünk a felszabadult proletáriátus hatalmas diktatúrája*³³ A *Vörös Újság* 1919. március 22-ei számának *A proletárság diktatúrája* című cikkében, egyebek mellett, ez áll: „Szükséges, hogy a munkásság vasököllet teremtsen rendet. De ez a diktatura csak átmeneti állapot. Ezután oly korszak következik, mely jólétet és teljes szabadságot fog biztosítani mindenki számára. Addig azonban hatalmi eszközökkel kell élnünk.”³⁴ A Magyarországi Szocialista Párt, a Forradalmi Kormányzótanács és a Budapesti Forradalmi Munkás- és Katonatanács április 20-ai, az ellenséggel szembeni harcra buzdító, a proletariátushoz intézett felhívásában pedig, többek között, ez olvasható: „Van-e proletár, aki ne tudná, hogy a harc és átmenet nehézségei után emberséges élet, szabadság, jólét és erkölcsi fölemelkedés, testi és szellemi virágzás lesz

a kommunizmus társadalmában

minden dolgozó osztályrésze?”³⁵ Az itt idézett-elemzett munkák arra engednek következtetni, hogy a Magyarországi Tanácsköztársaság közvélemény-formálói rendelkeztek egyfajta jövőképpel a kommunizmusról (még ha Lukács György kijelentése a Podach–Vértes-féle ábrázolással kapcsolatban ezt némileg meg is kérdőjelezi), és ezt különféle típusú szövegekkel: iskolai tananyaggal, regénnyel, röplappal, újságcikkkel, felhívással igyekeztek közvetíteni a propagandájukkal megcélzottaknak. *A társadalmi fejlődés irányja* című füzet diktatúrabeli újrakiadása ugyanakkor azt mutatja, hogy ekkoriban megjelenhetett nem hivatalos jellegűnek számító (bár az olyan művekkel számos részletében megegyező) kommunizmus-ábrázolás is. Mindezeket figyelembe véve, e leírások vizsgálatai nem csupán a diktatúra eszmevilágának, propagandájának megismeréséhez járulhatnak hozzá, hanem az utópiák egyes tulajdonságainak szemléltetéséhez is.³⁶

Az utópiák ekkoriban egyrészt hivatottak voltak mozgósítani egy új, a korábbiakhoz képest jobb világ megteremtésére, másrészt legitimálhatták a Tanácsköztársaság irányítóinak radikális intézkedéseit, köztük a terrort is – e logika szerint ezekre éppen az ideális viszonyok létrehozása érdekében van szükség:³⁷ ez a gondolatmenet figyelhető

³³ Lásd: TISZAY 1959, 139–143.

³⁴ *A proletárság diktatúrája* 1919, 3.

³⁵ A MAGYARORSZÁGI SZOCIALISTA PÁRT–A FORRADALMI KORMÁNYZÓTANÁCS–A BUDAPESTI FORRADALMI MUNKÁS- ÉS KATONATANÁCS 1919, 2. – Az egy-egy részterülettel kapcsolatos utópisztikus elképzelésekről lásd például: *A termelés irányelvei a kommunista államban* 1919; *Hogyan fognak élni a kommunizmusban azok, akik dolgoznak?* [1919]; *A régi és az új iskola* 1919, 5–8; VANDERVELDE 1919, 25–55.

³⁶ Lásd ehhez még: VÖRÖS 2012, 255–266.

³⁷ Lásd ehhez: ZIGÁNY 1919d, 1–2; továbbá: FURET 2000, 335; KOSELLECK 2003, 416; MURAVCHIK 2014, 151, 414. – Ugyanakkor már a Magyarországi Tanácsköztársaság idején készült olyan munka, amelynek szerzője a diktatúra közvélemény-formálói által célként megjelölt ideális világrend megvalósíthatatlanságára mutatott rá. Mayer Pál, ikladi evangélikus lelkész 1919. június 24-ei keltezésű, a rendszer legfőbb vezetőihez intézett memorandumát így kezdte: „Marx, Engels, Lenin s mások tanítása a kommunizmusról, bármennyire ideális is az, a gyakorlati életbe át nem ültethető s a kommunista gazdasági világ rend kiépítése örök időkre fantom marad.” Mindezt pedig írásában

meg a röplap szövegében a „világ megváltásáért” folyó „utolsó nagy harc”-ot említő mondatban³⁸ és a *Vörös Ujság*-cikk idézett részletében.³⁹ E meglátások pedig elősegíthetik a Magyarországi Tanácsköztársaság egészének sajátos szempontú vizsgálatát is: az utópisztikus elgondolások megvalósítására irányuló törekvések történeteként megközelítése figyelemre méltóan mutathatja meg a különféle eljárások rendszerét az új világ létrehozása érdekében, abban új térrel (ehhez: szimbolikus térfoglalási eljárásokkal is⁴⁰); új idővel (ehhez: új történelemképpel is⁴¹); új közösséggel (ehhez: a mindennapi életet átalakító radikális intézkedésekkel is⁴²). Mindez pedig sajátosan kapcsolható a Tóth Zoltán egyik tanulmányában olvasható megállapításhoz: „a jövőre nézve csak a múltból vannak értesüléseink”⁴³ – vagyis, hogy egy elgondolt, ideális jövőbeli világot: a kommunizmust, annak „múltjában”, „előtörténetében”: a proletárdiktatúrában miként igyekeztek előkészíteni-megvalósítani a korabeli döntéshozók.

BIBLIOGRÁFIA

ARADI 1974

ARADI Nóra: *A szocialista képzőművészet jelképei*. h. n. Kossuth–Corvina, 1974.

BEBEL 1919

BEBEL Ágost: *A nő és a szocializmus*. Budapest, Magyarországi Szocialista Párt Könyvkiadóhivatala, 1919.

BIHARI 1964

BIHARI Mór: Zigány Zoltán, a radikális tanítómozgalom vezetője. *Pedagógiai Szemle* 14. 1964, 1040–1056.

BRESZTOVSZKY 1919

BRESZTOVSZKY Vilma: Bevezető leckék a történelem tanításához. Az elemi, a polgári iskolák és a középiskolák alsó osztályai számára. *Melléklet a „Néptanítók Lapja” 17. számához*. 1919, III–VII.

BUCHARIN 1919

Nikoláj BUCHARIN: *A kommunisták (bolsevikiek) programja*. Budapest, Szocializmus Állami Propagandája, 1919.

ELIADE 2014

Mircea ELIADE: *A szent és a profán*. h. n., Helikon, 2014.

részletesen kifejtette. Lásd: MNL OL K 26 601. f. 1222. cs. 1919-XXXVII-2968. 2. A szöveget közli: FAZEKAS 1998, 231–233.

³⁸ Lásd ehhez e munkám 33. jegyzetét és a hozzá kapcsolódó főszövegrészt! A küzdelem jelentőségét hangsúlyozza a keresztény vallásosság kifejezőkészsletéből átvett „világ megváltásáért” szókapcsolat (lásd ehhez: ARADI 1974, 141–143) és az „utolsó nagy harc” szókapcsolat (lásd ehhez: ELIADE 2014, 149).

³⁹ Lásd ehhez e munkám 34. jegyzetét és a hozzá kapcsolódó főszövegrészt!

⁴⁰ Lásd ehhez például: VÖRÖS 2000, 144–170; VÖRÖS 2011, 162–175.

⁴¹ Lásd ehhez például: VÖRÖS 2001, 187–199; VÖRÖS 2004, 85–111, X–XVI.

⁴² Lásd ehhez például: VÖRÖS 2015, 1–12. Lásd még általában: HAJDU 1994, 15; a korabeli szovjet-országi fejleményekről például: STITES 1989.

⁴³ TÓTH 1991, 77.

FAZEKAS 1998

FAZEKAS Csaba: „Örök időkre fantom marad...” Az ikldi evangélikus lelkész tézisei a kommunizmusról 1919-ben. In: *Egy múzeum szolgálatában. Tanulmányok Asztalos István tiszteletére*. Szerk. ASZTALOS Tamás. Aszód, Osváth Gedeon Múzeumi Alapítvány, 1998, 229–234.

FURET 2000

François FURET: *Egy illúzió múltja. Esszé a 20. század kommunista ideológiájáról*. Budapest, Európa, 2000.

HAJDU 1994

HAJDU Tibor: A Tanácsköztársaság helye a magyar történelemben. *Múltunk* 39/1–2. 1994, 3–16. *Hogyan fognak élni a kommunizmusban azok, akik dolgoznak?* [1919]

Hogyan fognak élni a kommunizmusban azok, akik dolgoznak? A szellemi és fizikai munkás elhelyezkedése a kommunista társadalomban. h. n., é. n. [1919]

KOSELLECK 2003

Reinhart KOSLLECK: 'Tapasztalati tér' és 'várakozási horizont' – két történeti kategória. In: Reinhart KOSLLECK: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Budapest, Atlantisz, 2003, 401–430.

KUCZKA–SZERDAHELYI 1994a

KUCZKA Péter–SZERDAHELYI István: Utópia. In: *Világirodalmi lexikon*. XVI. U–Vidz. Főszerk. SZERDAHELYI István. Budapest, Akadémiai, 1994, 252–253.

KUCZKA–SZERDAHELYI 1994b

KUCZKA Péter–SZERDAHELYI István: Utópisztikus irodalom. In: *Világirodalmi lexikon*. XVI. U–Vidz. Főszerk. SZERDAHELYI István. Budapest, Akadémiai, 1994, 253–254.

LUKÁCS 1919

LUKÁCS György: Előszó a III. kiadáshoz. In: PODACH–VÉRTES: *A társadalmi fejlődés iránya. A kommunizmus gyakorlati kivételének kérdése*. Budapest, Lantos A. könyvesboltja, 1919, 5–6.

LUKÁCS 1989

LUKÁCS György: *Megélt gondolkodás. Életrajz magnószalagon*. Szerk. EÖRSI István. Budapest, Magvető, 1989.

A MAGYARORSZÁGI SZOCIALISTA PÁRT–A FORRADALMI KORMÁNYZÓTANÁCS–A BUDAPESTI FORRADALMI MUNKÁS- ÉS KATONATANÁCS 1919

A MAGYARORSZÁGI SZOCIALISTA PÁRT–A FORRADALMI KORMÁNYZÓTANÁCS–A BUDAPESTI FORRADALMI MUNKÁS- ÉS KATONATANÁCS: Veszélyben a forradalom! *Népszava* 47/95. 1919, 1–2.

MESTERHÁZI 1987

MESTERHÁZI Miklós: Jegyzetek. In: LUKÁCS György: *Forradalomban. Cikk, tanulmányok 1918–1919*. Vál., szerk., jegyz., kronológia: MESTERHÁZI Miklós. Budapest, Magvető, 1987, 371–601.

MNL OL K 26 601. f. 1222. cs. 1919–XXXVII–2968.

Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, K 26. Központilag iktatott és irattározott iratok: 601. f. 1222. cs. 1919–XXXVII–2968. Mayer Pál memoranduma.

MURAVCHIK 2014

Joshua MURAVCHIK: *Földre szállt mennyország. A szocializmus története*. h. n., Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásért Közalapítvány, 2014.

PODACH–VÉRTES 1919a

PODACH–VÉRTES: A társadalmi fejlődés iránya. A kommunizmus gyakorlati kivételének kérdése. *Huszedik Század* 20/1–2. 1919, 1–18.

PODACH–VÉRTES 1919b

PODACH–VÉRTES: *A társadalmi fejlődés iránya. A kommunizmus gyakorlati kivételének kérdése*. Budapest, Új Magyarország Részvénytársaság, 1919.

PODACH–VÉRTES 1919c

PODACH–VÉRTES: *A társadalmi fejlődés iránya. A kommunizmus gyakorlati kivételének kérdése*. Budapest, Lantos A. könyvesboltja, 1919.

A proletárság diktatúrája. *Vörös Újság* 1/38. 1919, 3.

PSzL 694. f. 267. ő. e.

Politikátörténeti és Szakszervezeti Levéltár, 694. f. Bresztovszky Ede iratai: 267. ő. e. Bresztovszky Vilma anyagai 1899–1957.

A régi és az új iskola 1919

A régi és az új iskola. A népnevelés felfeladatása és a kommunista munka és játékközösség a gyermeknevelésben. Budapest, Közoktatásügyi Népbiztosság, 1919.

SIMON 1964

SIMON Gyula: Zigány Zoltán 1864–1921. *Köznevelés* 20. 1964, 861–863.

STITES 1989

Richard STITES: *Revolutionary Dreams. Utopian Vision and Experimental Life in the Russian Revolution*. New York–Oxford, Oxford University Press, 1989.

SZABÓ 2013

SZABÓ Viktor: A Magyarországi Tanácsköztársaság propagandájának szervezeti felépítése és személyi összetétele. In: *Tavaszi Szél. Spring Wind. 2013*. I. Szerk. KERESZTES Gábor. Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2013, 118–125.

A termelés irányelvei a kommunista államban 1919

A termelés irányelvei a kommunista államban. Budapest, Közoktatásügyi Népbiztosság, 1919.

TISZAY 1959

TISZAY Andor (szerk.): *A Magyar Tanácsköztársaság röplappjai. Bibliográfia és dokumentumgyűjtemény*. Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Országos Széchényi Könyvtár, 1959.

TÓTH 1991

TÓTH Zoltán: A rendi norma és a „keresztyén polgárisodás”. *Társadalomtörténeti esszé. Századvég* 2–3. 1991, 75–130.

UNGER 1979

UNGER Mátyás: *A történelmi tudat alakulása középiskolai történelemtankönyveinkben a századfordulótól a felfeladatlásig*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1979.

VANDERVELDE 1919

VANDERVELDE: *A művészet a burzsoa- és a kommunista-társadalomban*. Budapest, Közoktatásügyi Népbiztosság, 1919.

VOBKAMP 2002

Wilhelm VOBKAMP: Utopie. In: *Das Fischer Lexikon. Literatur*. III. N–Z. Hg. Ulfert RICKLEFS. Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch, 2002, 1931–1951.

VÖRÖS 2000

VÖRÖS Boldizsár: Károlyi Mihály tér, Marx-szobrok, fehér ló. Budapest szimbolikus elfoglalásai 1918–1919-ben. *Budapesti Negyed* 8/3–4. 2000, 144–172.

VÖRÖS 2001

VÖRÖS Boldizsár: Új történelemtanítás – átértékelt történelmi hősök? Kiemelkedő személyiségek a Magyarországi Tanácsköztársaság hivatalos történelem-tananyagaiban. In: *Tanul-*

mánykötet Heckenast Gusztáv emlékére. *A Miskolcon, 2000. március 24–25. napján megtartott emlékkonferencia előadásai*. Szerk. BESSENYEI József. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2001, 187–199.

VÖRÖS 2004

VÖRÖS Boldizsár: „*A múltat végképp eltörölni?*” Történelmi személyiségek a magyarországi szociáldemokrata és kommunista propagandában 1890–1919. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2004.

VÖRÖS 2011

VÖRÖS Boldizsár: Lóversenypályák és politikai propaganda. Szimbolikus térfoglalási akciók a Magyarországi Tanácsköztársaság idején. *Korall* 12/45. 2011, 162–175.

VÖRÖS 2012

VÖRÖS Boldizsár: Pest „a világ legboldogabb, legcivilizáltabb, legszebb metropolisza” lett. A város 1950-ben – egy 1915-ös utópisztikus regény szerint. In: *Utak és kalauzok. Változatok az Osztrák–Magyar Monarchia topográfiájára*. Szerk. FENYVES Miklós–KEREKES Amália–KOVÁCS Bálint–OROSZ Magdolna. Budapest, Gondolat, 2012, 255–266.

VÖRÖS 2015

VÖRÖS Boldizsár: „Az iskola minden gyermeket egy-egy kis lázadóvá nevelt”. Oktatási utópiák a Magyarországi Tanácsköztársaságban. Kézirat, 2015. 1–12. (Megjelenés alatt a Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület *Iskola, művelődés, társadalom* című konferenciájának kötetében.)

ZIGÁNY 1919a

ZIGÁNY Zoltán: Rasz Ali ben Ibrahim agának hivatalos jelentése, melyben az abissziniai Negusz Nagaszt kormányzójának, Rasz Mikael ben Meneliknek beszámol európai tanulmányútjáról. (2). *Néptanítók Lapja* 52/20. 1919, 4–6.

ZIGÁNY 1919b

ZIGÁNY Zoltán: Rasz Ali ben Ibrahim agának hivatalos jelentése, melyben az abissziniai Negusz Nagaszt kormányzójának, Rasz Mikael ben Meneliknek beszámol európai tanulmányútjáról. (3). *Néptanítók Lapja* 52/21. 1919, 4–7.

ZIGÁNY 1919c

ZIGÁNY Zoltán: Rasz Ali ben Ibrahim agának hivatalos jelentése, melyben az abissziniai Negusz Nagaszt kormányzójának, Rasz Mikael ben Meneliknek beszámol európai tanulmányútjáról. (4). *Néptanítók Lapja* 52/22–23. 1919, 5–7.

ZIGÁNY 1919d

ZIGÁNY Zoltán: A propaganda. *Néptanítók Lapja* 52/26. 1919, 1–2.

ZIGÁNY 1919e

ZIGÁNY Zoltán: Rasz Ali ben Ibrahim agának hivatalos jelentése, melyben az abissziniai Negusz Nagaszt kormányzójának, Rasz Mikael ben Meneliknek beszámol európai tanulmányútjáról. (6). *Néptanítók Lapja* 52/26. 1919, 4–6.

ZIGÁNY 1919f

ZIGÁNY Zoltán: Rasz Ali ben Ibrahim agának hivatalos jelentése, melyben az abissziniai Negusz Nagaszt kormányzójának, Rasz Mikael ben Meneliknek beszámol európai tanulmányútjáról. (8). *Néptanítók Lapja* 52/29–30. 1919, 3–6.